

האם חובה על בעל סוג דם נדיר לתרום לאדם הזקוק לכך?

בהצלת נפשות, כידוע, רובצת על כל יהודי חובה לעשות כל דבר בכדי להציל את חברו, כולל הוצאת ממון רב (ויתכן שאף עד כדי כל ממונו, כהכרעת החפץ חיים בספרו אהבת חסד), ואסור לו לחסוך במאמץ לשם כך. את רמת החיוב הזאת למדו בגמרא בסנהדרין (עג), (ב) מן הפסוק "לא תעמוד על דם רעך".

בעוד שמרבית האמצעים הדרושים להצלת נפשות הנם ממוניים, עבור מי שאינם צוותי רפואה, או כרוכים בטרחה, עבור צוותים אלו, במקצת המקרים יש צורך בהקרבה, כמו סיכון עצמי בכדי להציל חיים של אחרים הנמצאים בסכנה. הדבר מצוי בקרב צוותי חירום וביטחון, אך גם בסתם בני אדם שעלולים למצוא את עצמם מתלבטים כיצד לנהוג מול אירוע טביעה, וכיוצא בזה.

מקרים אלו נדונו בפוסקים בהרחבה גדולה, וגם אנחנו זכינו לעסוק בכך בלא מעט מאמרים, ולא נרחיב בכך כאן. באופן כללי הגישה היא שסיכון מינורי שבסבירות גבוהה יגרום להצלה, הוא ראוי ומתבקש. ובהקשר זה נשאל: האם יש לחלק בין סיכון עצמי, לבין תרומה שאין בה כל סיכון, אך היא איננה ממונית אלא מן הגוף עצמו?

במאמרנו לענין תרומת כליה ביארנו היטב מדוע אין כל חיוב על האדם לתרום כליה לחברו, למרות שלדעת הרופאים הסיכון בתרומה כזאת הוא מינורי ביותר, ולכן אכן ממליצים גדולי הרבנים למי שנמצא מתאים לכך לתרום כליה למי שזקוק לה, אך מכל מקום אין לחייב על כך. בהקשר זה הבאנו פעם את דברי הרדב"ז (חלג ג תשובה תרכ"ז), שנשאל על מקרה בו בפני האדם יש שתי ברירות: לתרום איבר שחסרונו אינו מסכן חיים, או שיהרגו את חברו, כיצד ינהג. לאחר שמפרט הרדב"ז כי בחסרון איבר יש לדון משום סכנת נפשות, הוא מוסיף טיעון עקרוני נוסף:

"ותו, דכתיב דרכיה דרכי נועם, וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא, ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חברו? הלכך איני רואה טעם לדין זה - אלא מדת חסידות. ואשרי חלקו, מי שיוכל לעמוד בזה. ואם יש ספק סכנת נפשות, הרי זה חסיד שוטה; דספיקא דידיה עדיף מוודאי דחבריה".

במאמרנו שם, ניסינו לברר מהו "השכל והסברא", שעל פיהם פוסק הרדב"ז זאת, למרות הרקע ההלכתי המחייב הוצאת ממון רב להצלת נפשות, והרקע העובדתי שלפיו אין סכנה בהוצאת אותו איבר. ביארנו, שיייתכן שהרדב"ז ראה בזה ענין עקרוני, שלהבדיל

מממון או טרחה, גופו של האדם, איננו 'חפץ' שניתן להתייחס אליו כמשאב להצלת נפשות. יש לו ייעוד ותכלית מוגדרת, והיא - לחיות בעצמו.

אך בעוד סברא מסוג זה כחה יפה למקרה של נטילת איבר, ואפילו כאמור, במקרה שאין סכנה בדבר, קשה לראות כיצד סברא זו תאפשר לשלול חיוב על תרומת משאבים גופניים מתחדשים, כמו תרומת דם או מח עצם. ואכן רבים מהפוסקים עסקו בנושא והציגו דעות מגוונות. נשתדל להציע כמה מהן, ומשום שיש להן ערך רב בהבנה של יסודות בהלכות אלו.

נפתח עם תשובה מקיפה ומרתקת של השבט הלוי (חלק ה סימן ריט). הוא נשאל על "דבר המצוי שיש חולה מסוכן הזקוק למנות דם, ובפרט באופן שהחולה יש לו סוג דם שאינו מצוי כ"כ בבנק הדם וניתן להשיגו רק אצל יחידים לפעמים כאן ולפעמים במקום רחוק, ויש מקרים שצריכים מחמת הסכנה לכדורית דם ודבר זה משיגים ע"י שמוציאים מהבריא ע"י מכשיר מיוחד את דמו שבגופו במשך שעות ואח"כ מחזירים לו את הדם, ומוציאים את הכדוריות ונותנים לחולה, והשתא נסתפק מעלתו אם מי שמנע עצמו מזה מחמת חולשת גופו או שקשה עליו הטירחא או שמפחד מזה עובר על לא תעמוד על דם רעך או לא".

לאחר שהוא מאריך בגדרי החיוב להיכנס לספק סכנה עבור הצלת נפשות, הוא כותב שהקזת דם לדעתו אינה נחשבת ספק סכנה, וכפי שמצינו בגמרא שהייתה זו פרקטיקה נפוצה ביותר אפילו לאנשים בריאים (שבת קכט), ואם היה זה מסוכן לא מסתבר שהיו עושים זאת, וכן שכך היא המציאות המוכרת שתרומת דם איננה מעשה מסוכן (אלא שיתכן שבאופן הוצאת הדם עליה הוא נשאל, שאינה דומה לסתם תרומת דם, אולי יש סכנה).

לאחר מכן נכנס הרב וואזנר לדיון המרתק בשאלה האם אדם מחויב לחלות חולי שאין בו סכנה בכדי לקיים את המצוות, ומסקנתו נוטה לחיוב. במאמר אחר עסקנו בשאלה זו בהרחבה. בפועל הוא מכריע שלגבי הצלת חברו בודאי התשובה חיובית:

"סוף דבר בענין לאו דלא תעמוד על דם רעך יראה בלאו הכי פשוט דדוקא לדבר סכנה ואפילו ספק סכנה אל יכניס עצמו להצלת חברו, אבל חולה שאין בו סכנה בודאי חייב (גם אם לא נימא כן בשאר מצוות). ולענין עיקר שאלתו בנתינת דם פשוטה ודאי דבגדר מצוה היא..."

לגבי תרומת מח עצם, הורה הגר"ז אויערבאך, שצריך להסביר לתורם הפוטנציאלי המסרב לתרום שמדובר במצוה גדולה, ואם הסיכוי להצלה הוא יותר מ-50%, צריכים להתחנן ולבקש ממנו להתחזק ולקיים מצוה גדולה של פיקוח נפש, אך בשום אופן אין להפעיל עליו שום לחץ או כפיה ואפילו לחץ פסיכולוגי או חברתי כדי לחייבו להיות תורם,

וזה בגלל פחדו מהקצת סכנה שבדבר. אך אם רק מדובר על צער ואפילו של כאבים, אפשר לחייבו לסבול כדי להציל את הזולת אם אין אחרים שיכולים להציל.¹

באסיא נג-נד (אלול תשנ"ד) מספר הגאון רבי אביגדור נבנצל:

"בצעירותי נשלחתי אל מרן הגרי"ז זצ"ל על ידי אימי מורתי תבדלח"ט לשאול אותו אם מותר להשפיע על אדם לתרום דם. תשובתו היתה שמותר לומר לאדם שפלוני זקוק למנת דם, אבל אין ללחוץ עליו לתרום דם, גם לא על ידי דיבורים".

סביר להניח, כמו שמעיר הרב אברהם גולדמינץ בספרו "בדמייך חיי" (עמו כז, בהערה), שאז התייחסו לתרומת דם כדבר מסוכן, וכיום המציאות השתנתה, כך שאי אפשר להביא ראיה מתשובת הגרי"ז.

לעומת זאת, תשובתו של הרב וולדנברג, בשו"ת ציץ אליעזר (חלק טז סי' כ"ג) הנה עקרונית יותר ותקפה גם לימינו. הרב וולדנברג טוען, כי מאחר שיותר מרביעית מדמו של אדם נחשב "נפש", אם כן אי אפשר לחייב את האדם לתרום יותר מרביעית דמו עבור קיום שום מצוה, כי נחשב הדבר כרוצים לחייבו לתרום שיעור מחיותו!

על כך מוסיף הציץ אליעזר נימוק נוסף:

"ובאמת לא מצינו בשום מקום שיהא חיוב על האדם לתרום ולהקריב מדמו עבור קיום שום מצוה שהיא".

מדבריו לא ברור מספיק האם טעם זה נצרך לטעם הראשון, או שהוא עומד בזכות עצמו. האם יש כאן אמירה עקרונית שלפיה אין לעולם חיוב על האדם לתרום דבר מה מגופו, אפילו בכדי להציל נפשות, או שדווקא בדם הדברים נאמרים ומשום שכדבריו הדם הוא הנפש.

אך על עיקר דבריו בטעם הראשון צריכים מעט עיון – נכון הוא ש"הדם הוא הנפש", אך סוף סוף אין כאן כל חשש סכנה בדבר, ונפשו אינה חסרה מאומה.

ובכל מקרה, מעיון בדבריו נראה שאכן עיקר החשש שלו הוא מצד שיש בדבר לדעתו משום סכנה. הוא חולק על השבט הלוי שכתב שאין בדבר סכנה הן מן הגמרא והן מן הניסיון, וכותב: "לאור כל האמור נראה לעניות דעתי בפשיטות בנוגע לשאילתא דשאל מר, כי אין כל חיוב על אדם חלוש רך מזג לתרום מדמו לצורך חולה מסוכן הזקוק לסוג דם נדיר שאין להשיגו במקום אחר, ויתכן דגם אסור לו לעשות זאת באשר ישנם ידים מוכיחות מה שניזוק

¹ נשמת אברהם חלק ד אה"ע ריש סימן פ.

על ידי כך ונופל למשכב, שדבר זה מביא זעזוע בכל אורגניותו, ויתכן איפוא שגם סכנה תבוא ח"ו כעבור זמן מה (אפילו לאחר כמה שנים) ולא ידעו אפילו שהגיע לו זה עקב הוצאת הדם הזה מגופו".

על כך מוסיף הציץ אליעזר, להכריע כנגד מה שכתב השבט הלוי שאפילו לדעות שאדם אינו מחוייב ליפול למשכב בכדי לקיים מצוות, אפילו אם לא יהיה בכך סכנה, מכל מקום שונה הדבר במצות פיקוח נפש שבה לכולי עלמא אדם חייב לקיימה אפילו אם יגיע על ידי כך לגדר חולה שאין בו סכנה, והציץ אליעזר אינו מסכים לזאת וכותב שהדעת נותנת שעבור קיום מצות עשה, או מצות לא תעשה בשב-ואל-תעשה, אינו חייב לחלות, וכנראה לדעתו אין לחלק בין כל המצוות למצות פיקוח נפש בענין זה, ועוד מביא שם ממה שכתב היעב"ץ בספר מגדל עוז ח"ג (באבן בוחן פנה א' אות פ"ג), שאפילו בזיונא דגופא לא מידחי כדי להציל את חבירו מסכנה, ורק רשות ומצוה היא, וזה לכאורה סייעתא למה שטוען שאין חילוק בין מצוה זו למצוה אחרת, ואם כך הוא לגבי בזיונא כל שכן לגבי חולי.

על כל פנים, אנו מוצאים שיש דעות חלוקות בנושא, וקשה להכריע בו, אך יש לדעת שהמציאות בנושא אינה אחידה, לפעמים יש מקרים שיש עוד מלאי של מנות דם או מח עצם ולא ברור שדווקא דמו הנה נדרש, ולפעמים מדובר בסוג דם נדיר ביותר שכמעט אין אדם אחר מלבדו, ובמצב כזה לא פשוט בכלל שאי אפשר להכריחו או כמעט להכריחו בכדי לתרום מה שלא יזיק כלל לבריאותו.